

возможность составления “системного портрета” слова, собирая на одну электронную страницу материал из различных словарей, более или менее удачных, включая и толкование всех элементов портрета.

Работа с электронными словарями и их лингвистическое исследование убеждает нас в том, что эти словари полезны и необходимы и их роль в будущем неизбежно будет возрастать в связи с совершенствованием средств технического обеспечения. Тем более желательным становится избавление существующих словарей от ряда присущих им недостатков и оптимизация структуры и содержания словарей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка)/ Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
2. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии / Александр Сергеевич Герд. – Л. : ЛГУ, 1986. – 217 с.
3. Гринев С. В. Введение в терминологическую лексикографию / Сергей Викторович Гринев. – М. : МГУ, 1986. – 218 с.
4. Даниленко А. И. Об иерархическом характере организации семной структуры / А. И. Даниленко // Вестник Харьковского университета. – 1988. – № 324. – С. 25–27.
5. Марчук Ю. Н. Основы терминографии / Юрий Николаевич Марчук. – М. : МГУ, 1994. – 76 с.
6. Табанкова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии / В. Д. Табанкова. – Тюмень : ТГУ, 1999. – С. 132.
7. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

ВНУТРІШНЬОМОВНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМ В АСПЕКТІ КОНТРАСТИВІСТИКИ

ІВАНІЦЬКА Н. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

На сьогодні поширеним є погляд на контрастивістику як відносно новий (за влучним твердженням М. П. Кочергана, “новою є не сама ідея зіставлення мов, а системність цього зіставлення” [4, с. 38]), потужний і перспективний напрям лінгвістичної компаративістики із чітко окресленою сферою інтересів, визначеним предметом та сформованою методологією дослідження (Ю. Д. Апресян, Ш. Р. Басиров, О. В. Бондарко, В. Г. Гак, С. П. Денисова, Ю. О. Жлуктенко, А. П. Загнітко, Р. П. Зорівчак, В. Д. Каліущенко, В. І. Карабан, А. В. Корольова, І. В. Корунець, М. П. Кочерган, В. М. Манакін, М. П. Фабіан, С. О. Швачко, Р. Штернеманн, Р. Якобсон, В. М. Ярцева, В. Comrie, W. Croft, O. Ducháček, C. Goddard, T. Krzeszowski, C. Lehmann, V. Mathesius, W. Nemser, J. Newman, J. Nichols, G. Nickel, R. Di Pietro, L. Talmy, E. Viberg A. Wierzbicka та ін.)

Міжмовні зіставні дослідження вигідно вирізняються з-поміж інших підходів

до порівняння мов передусім можливістю залишити поза спеціальною увагою генетичний фактор, як і створити лінгвістичну модель опису, абстраговану від “закритості / відкритості списку диференційних ознак та списку мов” [7, с. 180], урахування яких є важливим для характерології та типології. Така, на перший погляд, „простота” зіставного аналізу насправді постає досить складною процедурою, коректне проведення якої дає змогу не лише встановити однаковість та специфічність у сфері обраного об’єкта в кожній із зіставляваних мов, але й розкрити структурні закони функціонування мовних систем, прослідкувати специфічні міжрівневі зв’язки, часто не помічені при внутрішньомовному аналізі, та створити підґрунтя для подальших типологічних узагальнень.

Однією із передумов успішного зіставного аналізу вважають точні і повні внутрішньосистемні описи мовних одиниць, до яких ставлять доволі чіткі вимоги [4, с. 93-94]. На практиці виявляється, що вони не завжди є теоретично, методологічно й термінологічно зіставляваними, що спонукає науковця не лише “наверстати” дослідження об’єкта в кожній із мов, а й привести вже наявні описи до “спільного знаменника”, “упорядкувати” їх у проекції на вибрану основу зіставлення та аспекти контрастивного аналізу.

Важливість зазначеної проблеми видається незаперечною і для міжмовного дослідження дієслівних систем української та англійської мов. Аналітичний погляд на обсягову бібліографію дієслова в лінгво- славістиці та германістиці, представлену працями Л. М. Васильєва, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, М. П. Кочергана, О. С. Мельничука, О. О. Потебні, В. М. Русанівського, С. М. Сухорольської, О. О. Шахматова, Н. Ю. Шведової, M. Bierwisch, D. Crystal, H. Hiddowson, R. Jackendoff, Ch. Hockett, E. Nida, E. Lehrer, B. Levin, S. Soames, R. Stockwell, St. Ullman та ін., засвідчує, що витлумачення дієслівної природи ґрунтується на поняттях і термінах різних наукових парадигм, що певним чином відбивається на словникарській практиці і дещо ускладнює проведення власне зіставного білатерального аналізу лексико-семантичної парадигматики та формально-синтаксичної синтагматики української та англійської дієслівних систем у проекції на обрану нами надкатегорію “процесуальність” як *tertium comparationis* [2; 3]. З огляду на це попередній аналіз сучасних підходів до внутрішньомовних описів української та англійської дієслівних систем із послідовною екстраполяцією отриманих результатів на їхнє міжмовне зіставлення видається необхідним кроком у проведенні комплексного контрастивного аналізу, що і визначає актуальність цієї статті.

Отже, об’єктом нашого зіставного дослідження виступають дієслівні системи української та англійської мов, а предметом – особливості сучасних внутрішньомовних лінгвальних інтерпретацій семантико-граматичної природи дієслова (у межах категорій перехідності / неперехідності та стану) у проекції на подальший міжмовний аналіз.

Мета пропонованої статті полягає у встановленні релевантних для зіставного аналізу орієнтирів селективно-оціночної параметризації дієслівних систем з урахуванням сучасних внутрішньомовних та типологічних тенденцій до витлумачення семантико-граматичної природи українського та англійського

дієслова. Часткові завдання, розв'язання яких передбачено в статті, було спрямовано на з'ясування проблемних питань сучасної лінгвальної інтерпретації категорій перехідності / неперехідності і стану та дотичного до них явища дієслівної лабільності та обґрунтування необхідності врахування специфічних проявів словотвірної чи формотворної природи зазначених категорій при інвентаризації об'єкта дослідження, надання йому ознак зіставлюваності та подальшого міжмовного аналізу парадигматики та синтагматики дієслівних систем в лексико-семантичному та формально-граматичному аспектах.

Теоретичне осмислення категорій перехідності / неперехідності та стану останнім часом набуває нового осмислення як в лінгвоукраїністиці, так і в лінгвогерманістиці, що, зрозуміло, відбивається на розумінні лексичної чи (і) граматичної спеціалізації дієслова загалом. У граматичних студіях української мови статус категорії перехідності / неперехідності знаходить неоднакове, а іноді суперечливе визначення. Не ставлячи за мету прослідкувати історію дослідження цієї категорії в українській мові, яку належним чином висвітлено в праці [6], схилиємося до її сучасної інтерпретації як морфолого-словотвірної-синтаксичної категорії, яку виокремлено на підставі кваліфікації дієслова морфологічним словом, семантика якого визначає здатність / нездатність дії поширюватися / не поширюватися на об'єкт – конкретний предмет або істоту, вжиті у валентно зумовленій дієсловом об'єктній позиції, а також на підставі наявності словотворчих маркерів перехідності / неперехідності” [1, с. 247–250].

Специфічним маркером дієслівної неперехідності, який виступає ідіоетнічним в українсько-англійській паралелі, дослідники послідовно визначають постфікс *-ся*, традиційно асоційований із маркуванням зворотних дієслів, або рефлексивів, які раніше розглядали в аспекті категорії стану, лінгвістична онтологія якої, як прийнято вважати, є невід'ємною від категорії перехідності / неперехідності, оскільки станові відношення “актуальні лише для перехідних дієслів та їхніх семантичних відповідників з нейтралізованою перехідністю” [8, с. 591]. Водночас структурна однотипність зворотних дієслів (постфіксальна маркованість), з одного боку, та семантична різноплановість, з іншого, – призводять до різнотлумачень їхнього граматичного статусу. Вважалося, що функції і значення цього афікса (*-ся*) неоднакові і залежать від категорії перехідності / неперехідності та лексичного наповнення незворотних дієслів. Більшість таких зворотних дієслів було кваліфіковано як одиниці, що перебувають з перехідними в межах однієї лексики внаслідок перетворення активних значень у пасивні без зміни лексичної семантики дієслова.

Однак у сучасній україністиці така традиційна кваліфікація переважної частини зворотних дієслів як пасивних корелятивів активних перехідних дієслів зазнала значної переорієнтації. На переконання дослідників, на відміну, наприклад, від російської мови, де постфіксація (разом із пасивними дієприкметниками) є одним з основних засобів вираження граматичного значення пасивного стану, що створює підґрунтя для розгляду функцій зворотних дієслів на тлі категорії стану, для української парадигми пасивного стану дієслова недоконаного виду з постфіксом *-ся* є периферійними [1, с. 243]. Таким чином, розгляд зворотних дієслів у межах граматичної категорії стану

для української мови не є природним. У контексті кардинальних змін, що торкнулися традиційної концепції категорії стану дієслова (див. праці І. В. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка) функції постфікса *-ся* було обмежено вираженням різних словотвірних значень зворотних дієслів.

У такий спосіб до української дієслівної лексико-семантичної парадигми потрапляють традиційно вирізнявані за формальною ознакою (наявність постфікса *-ся*) зворотні дієслова, які мають статус окремих дієслівних лексем, маркованих ознакою неперехідності (з точки зору граматичної семантики) та одним із виділюваних українськими мовознавцями додаткових значень у межах морфолого-словотвірної категорії родів дії (з точки зору лексичної семантики). Рефлексиви української мови охоплюють дієслова, семантична структура яких зорієнтована на вираження значень: 1) власне-зворотної дії (укр. *голитися, митися*); 2) реципрокальної дії (укр. *зустрічатися, обніматися*); 3) непрямо-зворотної дії (укр. *лаштуватися, пакуватися*); 4) активно-безоб'єктної дії (*дряпатися, кусатися*); 5) характеристичної дії (укр. *битися* (про скло), *плавитися* (про віск)); 6) загально-зворотного стану (укр. *веселитися, хвилюватися*).

Характерно, що у міжмовному аналізі такі українські зворотні дієслова, розглядувані в межах лексико-семантичної парадигматики у проекції на узагальнену дієслівну категорію “процесуальність”, через специфічність їхньої морфемної та семантичної структури, є ідіотетичними відносно англійської мови одиницями. На думку дослідників, рефлексиви не мають англійських еквівалентів і є аломорфною ознакою в зіставляваних дієслівних системах [10, с. 237].

Дійсно, через нехарактерну для англійської граматичної системи маркованість лексичних деривацій, рефлексивні значення не знаходять морфемного оформлення в структурі дієслівних лексем, що, безумовно, звужує кількісне наповнення англійської дієслівної лексико-семантичної парадигми. Однак граматичний лад англійської мови володіє іншими засобами для реалізації зворотних значень, одним із яких виступає явище лабільності¹, яке витлумачують як варіювання перехідності в межах однієї дієслівної лексики. Охоплення лабільністю значної кількості англійської дієслівної лексики (понад 800 дієслів у розвідці [5]), 40 % загального корпусу дієслівних лексем у праці [9, с. 185]) спонукає коротко зупинитися на сучасному розумінні дієслівної лабільності, тим паче, що для української мови лабільність в такому розумінні, як її застосовують в англістиці, є нехарактерною.

Попри значне розроблення явища лабільності як у внутрішньосистемних, причому різновекторних за теоретико-методологічною спрямованістю граматичних описах (К. Hale, S. Keyser, A. McMillion), так і в типологічному та зіставному аспектах (Ю. Є. Галявіна, О. Б. Летучий, О. О. Лютикова, В. П. Недялков, М. Haspelmath, М. Shibatani), однозначності в його розумінні не досягнуто.

Різноаспектність у витлумаченні дієслівної лабільності ґрунтується на

¹ Зустрічаємо й інші, менш поширені терміни на позначення цього явища: пор.: “ambitransitive” (амбітранзитивний) (R. Dixon); “optionally transitive” (довільно перехідні) (J. Miller); “симетричні дієслова” (Г. Р. Рибалко); “двоспрямовані дієслова” (А. П. Кувенцова, Г. А. Уфимцева) та ін.

загальновизнаному факті її перебування на перетині трьох інших, не менш проблемних і суперечливих, явищ: перехідності, актантних перетворень (стану та актантної деривації) та лексичної семантики дієслова [5, с. 34]. З огляду на це, відомою є спроба кваліфікації лабільності як явища немаркованої актантної деривації, оскільки лабільні дієслова кодують пари ситуацій, що різняться актантною структурою, і перехід від однієї ситуації до іншої маркують граматичні показники актантної деривації (каузативний, рефлексивний, реципрокальний) [5].

При цьому виокремлюють каузативну, рефлексивну (*to wash, to shave*), реципрокальну (*to meet, to kiss*) та пасивну (конверсивну) (*to taste, to smell, to borrow*) лабільність.

Водночас явище лабільності вчені розглядають в аспекті семантичної деривації в розумінні Ю. Д. Апресяна, Г. А. Уфимцевої, О. В. Падучевої та ін: регулярного немаркованого утворення одних значень з інших. Відомим, зокрема, є осмислення явища лабільності в концепції семіологічного опису лексичного значення Г. А. Уфимцевої. Дієслова, охоплені здатністю до варіювання перехідності, дослідниця кваліфікує як двоспрямовані, вказуючи на те, що виокремлення таких дієслів можливе з огляду встановлення в їхній смисловій структурі “як суб’єктних (утворених відносно суб’єктної сфери), так і об’єктних (утворених відносно об’єктної сфери), лексико-семантичних варіантів, або, за іншою термінологією, – суб’єктних та об’єктних словозначень” [9, с. 185].

Попри значну зацікавленість явищем лабільності в англійській дієслівній системі, остаточно нерозв’язаними, а отже і проблемними при міжмовному зіставленні залишаються питання щодо кваліфікації лабільності як окремих дієслівних значень у межах однієї лексеми чи виокремлення двох лексем, співвідносних за перехідним / неперехідним вживанням. Як засвідчує аналіз лексикографічних джерел, такі дієслова здебільшого витлумачено в межах однієї дієслівної лексеми: а) із розмежуванням у тлумаченні дієслова чи одного із його лексико-семантичних варіантів (за наявності полісемії) транзитивного [T] та нетранзитивного [I] значень (пор.: *to move intransitive verb* 1. “to go or pass to another place or in a certain direction with a continuous motion”....; *transitive verb* 2. “to cause to go or pass from one place to another with a continuous motion” [12]; *to break* 1 а) [T] “to make something separate into two or more pieces”.... б) [I] “to separate into two or more pieces” [11, 151]; б) без їхнього розмежування, але із вказівкою на варіативність дієслівної перехідності, засвідчену ілюстративним матеріалом (пор.: *to move* 1. to change position in a way that can be seen, heard or felt [V] *Phil moved towards the window*; [VN] *We moved our chairs a little nearer* [13, с. 959–960].

Неоднозначність спостерігаємо і у кваліфікаціях перехідного значення як основного чи похідного, що безпосередньо відбивається на лексикографічній репрезентації таких дієслівних лексем. Дискусійними лишаються й інші аспекти дослідження лабільних дієслів, зокрема ті, що стосуються встановлення взаємозв’язку лабільності та інших категорій (стану, перехідності, каузативності, валентності тощо), створення типології лабільності (рефлексивної, реципрокальної та ін.), реалізації лабільних значень особовими

та неособовими формами дієслова тощо.

У такий спосіб, на відміну від словотвірної природи категорії перехідності / неперехідності в українській мові, осмислення цієї категорії в англістиці пов'язане із явищем лабільності, під яким розуміють варіативну перехідність одного і того ж дієслова (ширше валентістну варіативність), зреалізовану різними словозначеннями однієї дієслівної лексеми або ж одного лексико-семантичного варіанта. У ракурсі міжмовного зіставлення дієслівної лексико-семантичної парадигматики, як і формально-синтаксичної синтагматики дієслівних систем, врахування такої інтерпретації певним чином відбивається не лише на інвентаризації об'єкта дослідження, але й, що найголовніше, на встановленні корелятивних співвідношень у реалізації надкатегорії "процесуальність".

Отже, врахування сучасних внутрішньомовних та типологічних тенденцій до витлумачення семантико-граматичної природи дієслова видається важливим чинником в селективно-оціночній параметризації дієслівних систем української та англійської мов як необхідній передумові подальшого міжмовного аналізу. Специфічні для кожної із мов прояви словотвірної чи формотворчої природи тих чи інших граматичних категорій мають релевантний вплив не лише на кількісну репрезентацію об'єкта дослідження та його компарабельність, але й певним чином обумовлюють встановлення спільності та відмінності в реалізації лексико-семантичного та формально-граматичного аспектів надкатегорії "процесуальність". Перспективним у цьому відношенні виступає осмислення словотвірної чи формотворчої природи інших граматичних категорій та простеження їхнього відтворення в словниках як найбільш об'єктивних джерел інвентаризації та попередньої обробки складу дієслівних систем зіставляваних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
2. Іваницька Н. Б. Процесуальність як універсальна категорія українського та англійського дієслова / Н. Б. Іваницька // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. – Хмельницький : Вид-во ХНУ, 2007. – Ч. 1. – С. 237–241.
3. Іваницька Н. Б. Tertium comparationis у міжмовному зіставленні дієслівних систем / Н. Б. Іваницька // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 46–59.
4. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
5. Летучий А. Б. Типология лабильных глаголов : семантические и морфологические аспекты : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Александр Борисович Летучий. – М., 2006 – 344 с.
6. Мозгунов В. В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. В. Мозгунов. – Донецьк, 1997. – 22 с.
7. Рождественский Ю. В. Типология слова / Юрий Владимирович Рождественский. – М. : Комкнига, 2007. – 288 с.

8. Русанівський В. М. Стан / В. М. Русанівський // Українська мова. Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. – К. : “Укр. енцикл.” імені М. П. Бажана, 2000. – С. 591.
9. Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принципы семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 240 с.
10. Korunets I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages / Ilko Korunets'. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 p.
11. Longman Dictionary of Contemporary English. – Edinburgh Gate : Longman, 2001. – 1988 p.
12. Merriam-Webster on-line. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/>.
13. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. S. Wehmeier. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 1715 p.

KATEGORIA OBSERWATORA A JEZYKOWA ORIENTACJA W PRZESTRZENI

ЧЕСЛАВ ЛЯХУР

Опольский университет, Польша

Nie ulega wątpliwości, iż większość zjawisk językowych określana jest naszą znajomością świata. Również znajomość świata, zdolność postrzegania faktów statycznych i zachodzących w tym świecie zmian typu dynamicznego stwarza możliwość wyobrażenia sobie przestrzeni, punktów orientacji przestrzennej i zachodzących w trójwymiarowym *continuum* relacji. Statyczne i dynamiczne lokalizowanie obiektów w przestrzeni jest przejawem interpretacyjnej roli umysłu poznającego: obiektywne jest usytuowanie przedmiotów względem siebie, natomiast opis ustalający, że jeden z obiektów znajduje się *nad*, drugi *pod* czy *obok*, jeden *przed*, a drugi *za*, pochodzi od umysłu ludzkiego.

Musimy także uznać fakt istnienia pewnych szczególnych stosunków między obiektami wchodzącymi w relacje przestrzenne, czego rezultatem jest m.in. nasz sposób postrzegania tych obiektów jako elementów otaczającej nas rzeczywistości oraz postrzegania ich wzajemnego uporządkowania względem siebie i percypującego je podmiotu. Z drugiej jednak strony, przy względnej jednorodności postrzegania struktury relacji przestrzennych przez użytkowników różnych języków środki służące do przekazania wiedzy pozajęzykowej dotyczącej tego fragmentu rzeczywistości w różnych językach są różne.

Za punkt wyjścia do poniższych rozważań przyjmujemy istnienie pozajęzykowych (fizycznych, obiektywnych) konfiguracji przestrzennych między przedmiotami. Ich ilość trudna jest do określenia, co wcale nie oznacza, że jest ona nieograniczona. Aby możliwe było opisywanie obiektywnie różnych konfiguracji przestrzennych za pomocą ograniczonej liczby tych samych wyrażen przestrzennych, muszą być spełnione dwa przynajmniej warunki. Po pierwsze, owe wyrażenia winny być przyporządkowane abstrakcyjnym schematom, które są pojęciowo “dopasowywane” do postrzeganych konfiguracji. Polega to na idealizacji, czyli projekcji kategorii semantycznych danego języka na świat [3, s. 76). Idealizacja należy do sfery konwencji językowej, ponieważ ten sam przedmiot może być postrzegany na różne sposoby w różnych językach. Po drugie, do opisu takiej czy innej przestrzennej konfiguracji przedmiotów (zarówno statycznej, jak też dynamicznej) może być użyta